

Херсонський державний університет
ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра теорії та методики дошкільної та початкової освіти

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У
МОВНО-ЛІТЕРАТУРНІЙ ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ
КЛАСІВ

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка 2 курсу

Спеціальності 013 Початкова освіта
Освітньо-професійної (наукової) програми
013 «Початкова освіта»

Баль Вікторія Володимирівна

Керівник к.п.н. Чабан О.В.

Рецензент вчитель вищої кваліфікаційної
категорії Херсонського загальноосвітнього
навчально-виховного комплексу № 11
Херсонської міської ради Дубина Н. М.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У МОВНО-ЛІТЕРАТУРНІЙ ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ	6
1.1. Критичне мислення як педагогічна проблема.....	6
1.2. Технології формування критичного мислення молодших школярів.....	10
1.3. Педагогічні умови використання технологій критичного мислення у мовно-літературній освітній галузі учнів початкових класів.....	18
РОЗДІЛ II. МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У МОВНО-ЛІТЕРАТУРНІЙ ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ	24
2.1. Стан використання технологій критичного мислення у мовно-літературній освітній галузі учнів початкових класів.....	24
2.2. Дослідно-експериментальна робота.....	29
2.3. Результати експериментального дослідження.....	38
ВИСНОВКИ	41
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	44
ДОДАТКИ	48
Додаток А. Структура критичного мислення.....	48
Додаток Б. Аналіз завдань щодо формування критичного мислення у мовно-літературній галузі.....	49
Додаток В. Діагностична методика «Нісенітниця».....	53
Додаток Г. Діагностична методика «Аналогії».....	55
Додаток Д. Завдання формувального етапу дослідження.....	56

ВСТУП

Освіта учнів початкової школи в Україні орієнтована на розвиток дитини як особистості, удосконалення та розвиток її інтелектуального потенціалу та неперервний процес самовдосконалення. Для досягнення означеної мети потрібні зміни у методах, прийомах освітньої діяльності в початковій школі, що сприятимуть формуванню в здобувачів освіти готовності вирішувати життєві ситуації за допомогою засобів мови. Питання використання технологій критичного мислення як засобу розвитку мовної особистості молодшого школяра набувають значного пріоритету в сучасних умовах.

Одним з головних напрямків трансформації освітньої галузі є перегляд змісту освіти, а особливо в початковій школі. Нова Українська школа повинна готувати здобувачів освіти до життя, навчаючи дітей критично мислити, взаємодіяти в команді, вирішувати проблеми, продукувати оригінальні ідеї, самостійно обробляти, шукати та аналізувати отриману інформацію. Тому важливим є визначення змісту поняття «критичне мислення» і охарактеризувати напрями формування критичного мислення в дітей молодшого шкільного віку.

У центрі уваги сучасної української освіти мають бути не тільки навчальні дисципліни, а й шляхи мислення та діяльності дітей молодшого шкільного віку. У Концепції Нової Української школи підкреслюється важливість формування в молодших школярів критичного мислення, вміння ставити та досягати мету, вирішувати проблеми, працювати у команді, спілкуватися у багатокультурному освітньому середовищі, вміти шукати та оброблювати інформацію у сучасному суспільстві.

У наукових дослідженнях (А. Бутенко, І. Муштавінська, Е. Ходос та ін.) характеризується зміст та передумови репродуктивного, творчого, проблемного, логічного, продуктивного мислення. Зарубіжні дослідники розглядають проблему розвитку критичного мислення як

пріоритетну проблему сучасної системи освіти. Це питання вивчали Д. Стіл, Ч. Темпл, Д. Халперн, С. Уолтер та ін. У наукових доробках Д. Гудледа та В. Вікона досліджуються теоретичні основи проблеми та надаються методичні поради вчителям. Дослідження А. Бутенка, І. Загашева, А. Липкиної, Л.Рибака, В. Синельникова спрямовані на дослідження питання розвитку критичного мислення в дітей молодшого шкільного віку, але вони не розкривають практичні рекомендації з формування критичного мислення в мовно-літературній освітній галузі молодших школярів.

Відповідно до актуальності обраної проблеми було сформульовано тему магістерського дослідження, а саме: **«Використання технологій критичного мислення у мовно-літературній освітній галузі учнів початкових класів»**.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами та темами. Наукове дослідження виконано у відповідності з науковою темою кафедри теорії та методики дошкільної та початкової освіти Херсонського державного університету.

Мета дослідження – теоретично схарактеризувати, розробити та перевірити комплекс вправ з формування критичного мислення здобувачів початкової освіти у мовно-літературній освітній галузі.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну джерельну базу з проблеми дослідження та визначити сутність основних понять.
2. Охарактеризувати технології формування критичного мислення молодших школярів.
3. Обґрунтувати педагогічні умови формування критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкових класів.
4. Визначити стан сформованості критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкових класів.
5. Розробити, обґрунтувати та перевірити ефективність

використання комплексу вправ з формування критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкових класів.

Об'єкт дослідження – процес формування критичного мислення дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження – комплекс вправ з формування критичного мислення у мовно-літературній освітній галузі молодших школярів.

Методи дослідження. Для досягнення мети та вирішення означених завдань роботи застосовувались такі методи: теоретичні (узагальнення, порівняння, аналіз, систематизація, синтез, абстрагування); емпіричні (тестування, спостереження, педагогічний експеримент); а також методи математичної статистики.

Наукове значення роботи полягає у виділенні педагогічних умов та подальшого висвітленні питання формування критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкових класів.

Практичне значення роботи полягає в розробленні та запровадженні в освітню діяльність молодших школярів комплексу вправ, що сприяють формуванню критичного мислення у мовно-літературній освітній галузі. Означені положення можуть бути корисними у професійній діяльності вчителям початкової школи на уроках рідної мови та читання з метою формування критичного мислення школярів.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження було апробовано у міжнародній науково-практичній конференції 19-21.10.2023 року у м. Ванкувер (Канада).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У МОВНО-ЛІТЕРАТУРНІЙ ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

1.1. Критичне мислення як педагогічна проблема

Сучасна система освіти вимагає пошуку нових шляхів організації освітньої діяльності дітей у центрі якої є школяр. Його творча активність під час освітнього процесу – вміння логічно та послідовно міркувати, давати чітку характеристику власним думкам, здатність вести діалог з педагогом та однолітками, – це елементи успішного опанування шкільного навчання. Сучасний вчитель не лише навчає, виховує та розвиває, а й співпрацює з дітьми молодшого шкільного віку та їх батьками. Тільки за допомогою такої діяльності можливо сприяти формуванню особистості дитини, яка готова до дорослого життя в сучасному світі, здатна до самоосвіти та самовдосконалення, а також готова до продукування творчих ідей та продуктів, які будуть максимально результативними.

Прогнозуючи саморозвиток та освітню діяльність особистості, критичне мислення є першочерговою потребою, можливістю, яка допоможе знайти себе школяру в умовах сучасного суспільства. Трансформація освіти, на нашим переконанням, – спроба критично переоцінити діючу ситуацію і виокремити пріоритети національної політики в системі освіти.

Розвиток вміння критичного мислення необхідно «не лише для навчального процесу, але й для повсякденного життя, в якому герої реальні, а їх дії – це реальні вчинки людей. Змусити дітей критично мислити – означає правильно задати запитання, повернути увагу в потрібну сторону, навчити робити висновки та знаходити вирішення, для того, щоб кожна дитина мала можливість розвивати свої творчі вміння.

Для цього необхідне мудре керівництво вчителя» [16, с.426].

Потрібно трансформувати урочну діяльність у початковій школі на урок взаємодії, спілкування та мислення, співпрацю. Головна мета освіти – виховання культури особистості дитини, складовими якої є культура спілкування та мислення і поведінки.

У наукових роботах пропонуються варіативні тлумачення дефініції «критичне мислення». Д. Вуд відзначає, «що критичне мислення – це розумне і рефлексивне мислення, сфокусоване на розв'язанні того, у що вірити і що робити» [25,с.12]. Д. Халперн у своїй роботі «вказує на те, що критичне мислення означає не негативність суджень і критику, а розумний розгляд різноманітних рішень проблеми для того, щоб виносити обґрунтовані судження, тобто критичне може розумітися як аналітичне. Тому критичне мислення охоплює оцінку мисленнєвого процесу – хід міркувань та роздумів, приведених до наших висновків або фактів, які ми враховували під час прийняття рішення» [7, с. 60]. Подекуди критичне мислення називають спрямованим, адже має спрямованість на отримання очікуваного результату.

А. Рахімов у своїй науковій праці «Формування творчого мислення школярів у процесі навчальної діяльності» досліджує варіативні підходи науковців до характеристики критичного мислення. Поділяємо переконання А. Рахімова щодо вагомості «визначення критичності як істотної ознаки зрілого розуму». [34, с. 5].

С. Векслер аналізував «критичне мислення, яке формується все життя, як якість розуму, розвиток якого можна прискорити за допомогою спеціально організованого навчання, тренуючи школярів, перш за все в процесі знаходження і спростування помилок» [11, с. 18].

Цілісні наукові дослідження з формування критичного мислення учнів початкової школи були започатковані в 70-і роки минулого століття

А. Байрамовим, М. Векслером, Л. Рибак і продовжились тільки наприкінці 90-х років минулого століття. У

наукових пошуках Л. Рибак, В. Конєвої критичність характеризується як ознака особистості людини.

Під час розвитку критичного мислення дітей домінують операції порівняння. Проєкт «Розвиток критичного мислення за допомогою читання та письма» - це досвід освітньої діяльності вчителів з різних країн. Завдання проєкту - розробка розвиваючих способів та шляхів навчання для школярів з різних освітніх напрямків. Основу такого досвіду складають «звернення навчання до ініціативи, самостійності і активності самих учнів через загальний рух до демократизації освітнього процесу. Результати міжнародних досліджень продемонстрували, що діти та навіть дорослі, мало вміють користуватися своїми знаннями в повсякденному житті» [32].

Мислення – це внутрішній процес буття, який окреслюється в наукових джерелах таким чином: «мисленням є практична і теоретична діяльність певного роду, яка передбачає порядок включених дій до неї і операцій орієнтовно-дослідного, перетворюючого, а також пізнавального характеру» [32], критичне мислення націлено на освітню діяльність, на мислення, на вчинок (Д. Халперн). Щоб мислення набуло ознак критичності, воно має відповідати суспільним критеріям та стандартам, відповідати ситуації спілкування.

Характеристиками критичного мислення можна окреслити такі:

1. Самостійність. Мислення може бути критичним тільки за умови індивідуального характеру.

2. Правильне формулювання проблеми. Мислення зазвичай починається з формулювання проблеми. Саме вирішення проблеми спонукає особистість критично мислити. Початок вирішення проблеми – це збір потрібної інформації.

3. Вирішення проблеми. Завершальним процесом мислення є прийняття вирішення поставленої проблеми.

4. Логічна аргументованість. людина, яка мислити критично,

усвідомлює, що будь-яка проблема може мати декілька шляхів розв'язання. Отже, доречним буде констатувати прийняте розв'язання проблеми ґрунтовними доказовими аргументами, які безсумнівно доведуть, що запропоноване розв'язання є найбільш ефективним та дієвим.

5. Соціальна спрямованість. Представляти власну позицію та пропонувати аргументи потрібно саме у суспільстві. Ведучи бесіду, дискусію або діалог, людина поглиблює свою позицію або ж зможе її корегувати [18, с. 146].

Здійснивши аналіз педагогічної діяльності вчителів початкової школи, констатуємо, що означена проблема є актуальною та вагомою. Основи мислення досить розповсюджено не формуються в молодших школярів. Ще одна проблема - значна кількість педагогів є не готовою до ефективного розв'язання завдань такого характеру.

Специфічною особливістю критичного мислення, «як і предметного мислення, визначається, по-перше, специфікою предметної галузі, яка відбивається у відповідних поняттях; по-друге, специфікою певних установок та методологічних підходів до вивчення цієї предметної галузі; по-третє, спеціальними методами дослідження, що визначаються та спираються на особливості як предметної галузі, так і певних установок та методологічних підходів» [25,с.45].

Критичне мислення представлене у двох блоках: змістовний та практичний. Структура критичного мислення представлена у додатку А.

Отже, аналіз наукової та методичної джерельної бази засвідчив, що питання розвитку критичного мислення молодших школярів є досить актуальним та важливим. У наукових дослідженнях критичне мислення розглядається як вміння правильно оцінювати свої ідеї, вчинки та висновки та інших осіб, організовувати комплексну перевірку суджень та висновків. Аналізуючи сучасний стан наукових досліджень критичного мислення, необхідно зазначити, що найбільш суперечливе і маловивчене

питання про сутність, внутрішню структуру мислення та вікову динаміку мисленнєвих операцій. Недостатньо дослідженою є проблема розвитку критичного мислення за допомогою освітніх технологій у мовно-літературній освітній галузі учнів початкової школи.

1.2. Технології формування критичного мислення молодших школярів

У сучасній педагогічній науці існує різноманітність освітніх технологій інноваційного навчання, що спрямовані на ефективне та дієве опанування знаннями дітей молодшого шкільного віку, формування головних компетентностей, розвиток процесів мислення. В умовах Нової Української школи питання формування критичного мислення учнів початкової школи є все більш вагомим та необхідним, адже «культура мислення особистості стає основою його сприйняття, розуміння та осягнення навколишнього світу. Культура критичного мислення – це необхідна умова формування компетентної, всебічно та гармонійної розвиненої особистості у сучасному житті» [19].

Загальновідомим є факт, що учні початкових класів не опановують навички критичного мислення самостійно та автоматично. Ці навички мають «розвиватися і формуватися при злагодженій системній організації. Систематичне ведення даної технології приводить всіх дітей до поетапного володіння нею не тільки як технологією навчання та уміння вчитися самостійно, але й застосовувати здобуті навички в буденному житті. Завдяки критичному мисленню традиційний етап пізнання стає індивідуальним і свідомим, а також продуктивним і безперервним» [10, с. 30].

Особистість думає критично, тільки коли здатна самостійно аналізувати отриману інформацію, коли особистість намагається самостійно знайти результативний варіант розв'язання проблеми, коли помічає недоліки та помилки допущені цією ж людиною чи іншим, а також коли обґрунтовує власне твердження та переконання, надаючи

ґрунтовні аргументи. Технологія розвитку критичного мислення у процесі освітньої діяльності є комплексом варіативних прийомів, які заохочують молодших школярів досліджувати власну креативну активність, створювати необхідні умови для результативного опанування матеріалу, узагальнювати здобуті знання. Критичне мислення - це самостійно сформоване судження молодшого школяра. Учням початкових класів потрібно мати вольові якості, аби розмірковувати і розв'язувати складні завдання власноруч. Критичне мислення – це складний процес трансформування отриманої інформації, яка співвідноситься з усвідомленням та переоцінкою зазначеного процесу.

Вміння критично аналізувати отриману інформацію, перевіряти її вагомість та доказовість, потрібні сучасній людині для реалізації своїх здібностей, досягнення успіху в дорослому житті, розвиток мислення допомагає молодшим школярам не лише у роботі з здобуваю інформацією в школі, але і стає фундаментом для формування логічного міркування та мислення.

Вчитель початкових класів, який використовує елементи технології формування критичного мислення в освітній діяльності з дітьми, навчає, першочергово, ставити питання на зразок:

- Що я думаю про цей випадок (ідею, твердження)?
- Як нові мої уміння відповідають здобутим раніше?
- Що я можу зробити по іншому після опанування нового матеріалу?
- Як нова інформація вплине на мої судження?

Навчити молодших школярів правильному формулюванню питань – складне завдання. Педагог сам має знати питання варіативного плану, в якому саме випадку вони можуть бути використані та якому учню поставити це питання. Для того, щоб застосування критичного мислення формувало і розвивало творчу особистість учнів початкової школи, педагогу потрібно знати основи критичного стилю мислення та

акцентувати увагу на оцінці роботи із класом:

1) можливість вільно орієнтуватися в освітньому матеріалі та виконувати оцінку достовірності інформації;

2) відкритість до нестандартних прийомів вирішення завдань;

3) спроможність до підтримки та організації діалогу, а також вміння доводити власну точку зору і корегувати її за необхідності;

4) здійснювати діагностику рівня варіативних умінь та навичок;

5) рефлексія всіх пунктів освітнього маршруту у змісті підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Вчитель маж знати та розуміти послідовність етапів формування критичного мислення, а також вміти прогнозувати дії учнів початкової школи на кожному етапі, щоб обрати найбільш дієву та доцільну технологію формування критичного мислення учнів початкової школи (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1

Етапи формування критичного мислення учнів початкової школи

№	Етапи	Діяльність дітей
1	Ознайомлення з новим матеріалом.	Аналіз та розуміння сутності предмета.
2	Аналіз різних точок зору.	Знайомство з усіма твердженнями та порівняння їх.
3	Висловлення власної точки зору щодо нової інформації.	Сформувані власні висновки.
4	Обґрунтування своєї позиції з використанням достовірних доказів.	Занотувати докази на користь своїх висновків.
5	Прийняття рішення з опорою на власні висновки	Чітке пояснення власної точки зору.

У ході освітньої діяльності за технологією формування критичного

мислення потрібно розуміти, що навчити молодших школярів так мислити відразу неможливо. Мислення формується у послідовних етапах під педагогічних керівництвом педагога протягом усієї освітньої діяльності дитини. Неможливо використовувати один алгоритм дій вчителя у формуванні критичного мислення усіх учнів початкової школи. Але можливо виділити конкретні умови, використання яких може стимулювати молодших школярів до уміння мислити критично: «відведення певного проміжку часу для того, щоб переглянути існуючі погляди, провести їх обговорення та зробити висновок; відведення часу на роздуми та запис своїх припущень, визначення їх коректності або абсурдності; забезпечення атмосфери очікування надмірної кількості думок; залучення учнів до ведення обговорення та формування відчуття відповідальності у них за рішення, яке вони прийняли; повага та вміння належним чином цінувати інші думки» [33, с. 24].

Структура уроку в початковій школі, під час якого використовуються елементи технологій формування критичного мислення, розділена на такі розділи: актуалізація, усвідомлення, рефлексія. Окремі вчителі початкової школи використовують ще такі етапи: розминка (створення комфортного середовища для дітей в класі) і обґрунтування освітньої діяльності (постановка мети уроку).

Під час актуалізації вчитель початкових класів має сприяти розвитку та удосконаленню когнітивних здібностей молодших школярів, а саме: увага, навички комунікації, пам'ять, мислення, уява), виокремлює найбільш складне питання, пропонує дітям варіанти та стимулює до дискусії щодо мети уроку.

На етапі усвідомлення здобувачі початкової освіти вступають в безпосередню взаємодію з інформацією: читають, слухають та аналізують.

На етапі рефлексії діти молодшого шкільного віку розповідають, висловлюють свої думки та ідеї, організовують обмін твердженнями,

трансформують набуті знання; запам'ятовують інформацію, активно обмінюються висновками та ідеями; збагачують свій словниковий запас.

Пріоритетні етапи уроку з мовно-літературної освітньої галузі з формування критичного мислення:

1. Розминка (організація комфортного психологічного середовища для дітей молодшого шкільного віку).
2. Обґрунтування освітньої діяльності (постановка мети уроку).
3. Актуалізація (відтворення умінь та навичок, котрі потрібні у подальшій освітній діяльності).
4. Розуміння змісту (ознайомлення з новим матеріалом, аналіз, пояснення).
5. Рефлексія (аналіз діяльності на уроці):
 - учні усвідомлюють здобуті знання;
 - запам'ятовують інформацію так, як розуміють;
 - обмінюються думками та ідеями в активній формі взаємодії;
 - розширюють власний словниковий запас;
 - складають різнопланові висновки та твердження;
 - вибирають правильний варіант.

Критичне мислення формується «обробляючи інформацію, рішення задач, проблем, оцінюючи ситуацію, вибираючи раціональні варіанти діяльності. Такі уроки, де це відбувається на постійній основі, тому і є надзвичайно плідними для формування і розвитку мислення кожного школяра. Якщо розробляти план уроку з використанням на ньому відповідних специфічних форм, методів та групових технологій розвитку мислення – результат буде набагато вищим» [38,с.128].

У процесі освітньої діяльності вчителю початкової школи необхідно дотримуватися такої поетапності:

1. Забезпечення знань про зміст мислення, розуміння необхідності опануванням умінь критично мислити.

2. Формування навичок мислення за допомогою виконання конкретних алгоритмічних правил.

3. Вирішення завдань, а також практичних дій для використання уміння мислити критично в типових освітніх та життєвих ситуаціях.

4. Застосування вмінь критичного мислення для опанування нової інформації, в нестандартних ситуаціях; розширення засвоєних умінь за допомогою використання в практичній діяльності.

Дієвою умовою формування критичного мислення молодших школярів є «створення зацікавленості та доброзичливої співпраці під час уроку, а також залучення до парної і групової роботи. Починаючи з ранніх років, дитину слід привчати правильно формулювати думки, оціночні судження, переконання. Мислення може бути критичним лише тоді, коли воно має індивідуальний характер. Задля розвитку позитивної самооцінки дитини, важливим є відчуття того, що вона дійшла висновку в результаті самостійного пошуку, а також, що вона сприймається як вірна і надійна іншими членами колективу» [1, с. 34].

Система освітньої діяльності з формування критичного мислення здобувачів початкової освіти представлена в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

**Система освітньої діяльності з формування критичного мислення
здобувачів початкової освіти**

Етапи	Освітня діяльність вчителя	Дії учнів	Методи та прийоми
І. Виклик: - актуалізація попередніх знань; - зацікавленість до нового освітнього матеріалу; - постановка	Спрямована на заохочення до використання попередньо здобутих знань учнів під час дослідження нової інформації, активізацію	Школяр користується наявними знаннями, систематизує та упорядковує нову інформацію, задає питання щодо майбутньої освітньої діяльності.	Складання списку вивченого матеріалу: текст-припущення за опорними словами; систематизація інформації: таблиці, кластери, схеми, вірні і хибні твердження;

мети освітньої діяльності	та заохочення освітньої діяльності дітей.		мозкова атака; проблемні ситуації, тощо
Матеріал, отриманий на етапі виклику, досліджується, записується та обговорюється.			
II. Осмислення сутності: - отримання нового матеріалу; - коригування молодшим школярем поставленої освітньої мети.	Спрямована на збереження мотивації до теми у роботі з новим матеріалом, поступове розширення знань.	Здобувач початкової освіти читає або слухає текст, застосовуючи пропоновані педагогом методи читання, робить помітки щодо нової інформації.	Методи активного читання: «Фішбоун»; «Ідеал»; - дискусії; - пошук відповідей на проблему, що поставлена на початку уроку.
III. Рефлексія: Аналіз діяльності, постановка нових освітніх завдань.	Педагогу слід: звернути дітей до первинних тверджень та ідей; зробити коректив; організувати творчі, практичні завдання з опорою на новий матеріал.	Учні порівнюють новий матеріал з попереднім, використовуючи знання, здобуті на етапі осмислення сутності.	Заповнення, кластерів, таблиць та схем. Встановлення взаємозв'язків між розділами інформації. Актуалізація опорних слів, вірним і хибним твердженням; відповіді на питання; проведення круглих столів у письмовій та усній формах. Написання творчих робіт.

При використанні елементів розвитку критичного мислення учні мають відчувати, що вони цікаві та унікальні як особистість, стимулюється бажання дітей до спільної освітньої взаємодії, формується здатність контролювати та корегувати свої дії та вчинки, відстоювати свою позицію та приймати думку інших учасників освітнього процесу.

Критичне мислення допомагає здобувачам початкової освіти зрозуміти та накопичити такі вміння:

- повага до думок інших людей;
- вміння слухати;
- вміння висвітлювати нову інформацію у формі повідомлення.

Освітні діяльність молодших школярів на уроці з рідної мови та літературного читання в групах або в парах мотивує дітей до спілкування між усіма учасниками освітнього процесу, турботливого ставлення один до одного. Саме так здійснюється пошук ефективної взаємодії та партнерства, а також спільної організації навчання.

Технологія формування критичного мислення у мовно-літературній освітній галузі учнів початкової школи ґрунтується на таких положеннях:

- потрібно навчати дітей молодшого шкільного віку прийомів ділового партнерства;
- організувати спеціальний добір молодших школярів у освітні групи;
- актуалізувати активність усіх дітей класу;
- поєднувати різні форми освітньої діяльності дітей молодшого шкільного віку на уроках.

Використання технології розвитку критичного мислення є одним з напрямків розвитку та виховання сучасної особистості, що вміє самоорганізовуватись, займатися саморозвитком та самоосвітою та аналізувати власні дії та вчинки. Використання технології формування критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкової школи має сприяти розвитку розумових і мовних навичок молодших школярів, розвитку їх креативних здібностей, вмінь користуватись мовними категоріями, чітко та логічно формулювати твердження відповідно до мети та ситуації спілкування.

Таким чином, технологія формування критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкової школи розглядається як метод організації освітньої діяльності за допомогою різних сучасних прийомів, об'єднаних загальною метою, завданням під педагогічним керівництвом вчителя початкової школи. Результати аналізу наукової літератури засвідчують, що формування критичного мислення у мовно-

літературній галузі учнів початкової школи сприяють розвитку гуманних відносин між учасниками освітнього процесу, відповідальному ставленню до отриманих результатів власної діяльності, вмінню відстоювати власну думку, вислуховувати твердження інших людей.

1.3. Педагогічні умови використання технологій критичного мислення у мовно-літературній освітній галузі учнів початкових класів

Формування критичного мислення мовно-літературній освітній галузі учнів початкових класів потребує правильної організації навчального процесу, за якої діти молодшого шкільного віку були б активними учасниками освітньої діяльності. Результативне формування критичного мислення учнів початкової школи потребує забезпечення педагогічних умов.

Ми вважаємо, що формування критичного мислення мовно-літературній освітній галузі учнів початкових класів буде ефективним за таких педагогічних умов:

- поетапності в освітній діяльності з формування критичного мислення;
- врахування складових елементів критичного мислення;
- систематичного використання групових методів для формування критичного мислення на уроках рідної мови та літературного читання;
- врахування індивідуальних вікових особливостей мислення здобувачів початкової освіти.

Проаналізуємо зміст означених педагогічних умов.

Перша умова – поетапності в освітній діяльності з формування критичного мислення.

Перший етап – вчити дітей молодшого шкільного віку опрацювати

нову інформацію, дітям, ще важко тривалий час концентрувати увагу та опанувати великий об'єм інформації. Тому першочергово вчителю початкових класів потрібно навчити молодших школярів концентрувати власну увагу. Для цього доцільно використовувати загальновідомі освітні методики.

Гра «Натюрморт»

Потрібно запропонувати яскраві зображення, з значною кількістю елементів, наприклад, натюрморт. Педагог має показати учням початкових класів зображення продовж 30 сек. Завдання: необхідно запам'ятати ті предмети, які представлені на зображенні. Педагог закриває картину після огляду, а діти молодшого шкільного віку повинні називати предмети, які запам'ятали. Для ускладнення освітнього завдання можна попросити учнів коротко охарактеризувати предмети, що зображені на картині (наприклад, вишні – червоні, соковиті, кислі).

Гра «Де твоє місце?»

Необхідно підготувати кілька яскравих малюнків. На них мають бути представлені речі, які відразу складно помітити. Учням пропонують уважно розглянути картину, звернувши увагу на усі об'єкти. Далі необхідно запитати здобувачів початкової освіти, яку кількість предметів вони помітили, де вони розміщені на зображенні, тощо.

Другим етапом потрібно навчити дітей молодшого шкільного віку розуміти сприйняте.

На цьому етапі молодший школяр має змогу сприйняти нову інформацію; осмислити її. На зазначеному етапі вчитель початкової школи має найменший вплив на здобувачів освіти.

Для учнів початкової школи найбільш сприятливою є технологія «Письмо в малюнках»

Алгоритм роботи за цією технологією:

1. Постарайся відтворити власні думки за новим вивченим

матеріалом.

2. Враження та відношення до подій необхідно перенести на аркуш паперу.
3. Дискусія щодо малюнків однокласників.

Вдало використовуючи означені технології на уроках рідної мови та літературного читання, можна створити необхідні умови для гармонійного розвитку особистості дитини та формування креативного мислення.

Третій етап – навчити порівнювати здобутті знання та інформацію з особистим досвідом.

Технологія «Кубування»

Головним компонентом є куб. На його гранях зазначені інструкції. Він застосовується на уроках з учнями початкових класів, коли виникає потреба у дослідженні певного явища чи об'єкта, а також є необхідність порівняти нові знання з власним досвідом. За допомогою кубика на уроках рідної мови та читання можна створювати тексти-описи або тексти-міркування.

Технологія «Кубування» може використовуватись починаючи з першого класу.

Ця технологія дає молодшому школяру можливість визначитися, який матеріал йому вже відомий, а що він може знайти для себе нового. Це є пріоритетним, тому що учень може сказати собі: «Я це розумію та вмю, але хочу дізнатися більше».

Інструкції на гранях куба:

1. Опиши.
2. Порівняй.
3. Асоціація.
4. Проаналізуй.
5. Запропонуй використання.

6. Представ докази «за» або «проти».

Четвертий етап – формувати аналітичне судження учня.

Для досягнення мети з формування аналітичного судження здобувача початкової освіти досить результативною є технологія «дискусія», яка є дієвим способом формування критичного мислення у початковій школі.

Друга умова – врахування складових елементів критичного мислення.

Вимога дотримання зазначеної педагогічної умови схарактеризована тим, що, використання технологій критичного мислення потребує врахування його складових компонентів.

Змістовний компонент включає загальнометодологічні освітні методики з переконання у потребі самокорекції у дослідження, вагомості уваги до ходу дослідження, урахування іншої точки зору, коректно сприймати критику власних поглядів та ідей, готовність виявити критичним до інших та себе. Також змістовний компонент включає загальні стратегії. Це можливість ділити проблему на елементи, вирішувати більш прості завдання, що відображають окремі аспекти головної проблеми, уміння застосовувати у освітній діяльності смислові та графічні організатори. У цьому блоці використовують методи: «асоціювання», «займи позицію», «мозковий штурм», «запитання-відповідь», «річка очікувань».

Практичний компонент включає методи розвитку навичок розуміння проблеми, взаємозв'язка між суперечностями, вміння формулювати гіпотези, аргументувати власну думку або позицію, можливість шукати контраргументи; виявляти факти, що суперечать власній думці.

Також у практичному блоці потрібно навчити учнів початкової школи таким навичкам та вмінням: пояснювати; спростовувати; узагальнювати; робити висновки. Використовують такі методи:

«рюкзак», «сенкан», проєкт, «незакінчене речення», есе, «взаємне опитування».

Третя умова – систематичного використання групових методів для формування критичного мислення на уроках рідної мови та літературного читання;

Для такої роботи можна застосовувати означені методики, також є особливості методики з освітньої діяльності на уроках рідної мови та читання у початковій школі.

«Для того, щоб виростити яскраву особистість з демократичним світоглядом, необхідно з перших днів навчання привчати до творчої діяльності учнів, а також до уміння робити вибір. Творча робота зі словом є і методичним засобом, якій робить навчання більш цікавим, і дієвою виховною силою. Педагогу потрібно вміти використовувати ці моменти на уроках, які спонукають дітей до творчості. Окремий художній твір, дивовижні факти із життя конкретної людини чи стосунки між людьми, пісні, незвичайні ситуації, казки та природні явища чи просто святковий настрій» [29,с.102].

Четверта умова – врахування індивідуальних вікових особливостей мислення здобувачів початкової освіти.

Поміж педагогічних умов формування критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкових класів вагоме місце займає урахування індивідуальних вікових особливостей мислення учнів, а саме:

Соціологізація освітньої діяльності. «Критичним мисленням характеризують явище соціальне, так як воно передбачає обмін думками, дискутування, надання оцінки власній позиції очима інших людей тощо. Діти в молодших класах, перебувають у своєму соціальному розвитку ще на початковому етапі формування особистісних характеристик, які дозволяли б їм усвідомити себе в процесі спілкування з іншими: бути самокритичними, уміти сприймати критику, вислуховувати інших, не бути агресивними, співпрацювати, тощо» [23, с. 61-63].

Демократичний характер комунікації та свобода слова. Здобуток демократичних відносин є вагомою гарантією функціонування критичного мислення. Діти молодшого шкільного віку особливо чутливі до слів вчителя і схильні прислухатись до його точку зору, що доводить вагомість трансформування спілкування учасників освітнього процесу у демократичний діалог.

Самостійність мислення дітей. З раннього віку дітей потрібно привчати висловлювати свої думки. Тобто, мислення здатне бути критичним тільки, якщо має індивідуальний характер.

Розвиток пізнавального інтересу учнів. Здобувачам початкової освіти особливо притаманна допитливість. Можливість мислити критично присутня лише у тому випадку, коли у полі зору є конкретна проблема, концентрація пізнавального інтересу на якій допомагає розвивати допитливість і змушує знаходити шляхи його розв'язання.

Вагомим також є підтримка зворотного зв'язку з дітьми молодшого шкільного віку. Під час освітньої діяльності учнів початкових класів доцільно не лише вербально оцінювати досягнення школяра, але й обов'язково наголосити на успіхах у спілкуванні дітей один з одним.

Означені педагогічні умови формування критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкових класів дають уявлення про вагомість і потребу створення певних педагогічних умов і застосування освітніх технологій, які побудовані на урахуванні індивідуальних особливостей здобувачів початкової освіти.

РОЗДІЛ II

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У МОВНО-ЛІТЕРАТУРНІЙ ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

2.1. Стан використання технологій критичного мислення у мовно-літературній освітній галузі учнів початкових класів

Значна кількість вчителів початкової школи акцентували увагу на питання застосування різних вправ для формування та розвитку критичного мислення дітей молодшого шкільного віку.

Застосування засобів розвитку критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкових класів сприяє тому, що кожна дитина відчуває себе унікальною особистістю, у дітей з'являється зацікавленість до освітньої діяльності та спільної партнерської взаємодії з учасниками освітнього процесу, формується вміння обґрунтовувати власну позицію і приймати думку інших..

Критичне мислення допомагає здобувачам початкової освіти усвідомити і опанувати такі вміння, як повага до думки інших, вміння слухати, навички представляти освітній матеріал у формі повідомлення. Діяльність молодших школярів на уроці рідної мови та літературного читання в парах чи групах спонукає до спілкування між учнями, толерантного ставлення один до одного.

Технологія розвитку критичного мислення є педагогічною системою, що сприяє формуванню у здобувачів початкової освіти аналітичного мислення. Мета технології – навчити критично сприймати навчальну інформацію, у процесі якого матеріал, який отримує молодший школяр, можна сприймати, розуміти та порівняти з власним досвідом і на його основі формувати власне аналітичне судження. Технологія має унікальний комплекс прийомів, що дозволяють протягом уроку створювати ситуацію активізації критичного мислення.

Проаналізуємо способи, особливості та засоби формування критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкової школи у педагогічній практиці вчителів Каховської ЗОШ I-III ступенів №3.

1. Аналіз досвіду роботи вчителя початкових класів Каховської ЗОШ I-III ступенів №3 м. Каховки Барановської Тетяни Анатоліївни.

Т.А. Барановська на уроках рідної мови та літературного читання практикує застосування вправ для розвитку критичного мислення учнів, що, за її переконанням, сприяє розвитку комунікативних вмінь учнів, умінь аналізувати, синтезувати, аргументувати, доводити свою точку зору.

Вчителька вважає, що варіативні види групового навчання можна застосовувати на різних етапах уроку рідної мови та читання, а особливо у процесі:

- актуалізації опорних знань;
- опанування нового матеріалу;
- перевірки вивченого матеріалу;
- закріплення здобутих знань.

Педагогиня констатує, що робота з розвитку критичного мислення сприяє вмінню учня початкових класів долати схильність до однозначного догматичного сприйняття навколишнього світу, вмінню аналізувати, знаходити інформацію, робити логічний висновок незалежно від упередженого припущення.

На уроках української мови Т.А. Барановська застосовує різні прийоми формування та удосконалення критичного мислення здобувачів початкової освіти. Наприклад: актуалізацію опорних знань учнів початкової школи за темою «Іменник (повторення)» вона здійснює за допомогою методів «кубування» чи «асоціативний куц» . Наприклад, на контрольному уроці з рідної мови в четвертому класі вчитель може

пропонувати дітям текст із іменниками. Не даючи питань учням, а тільки показуючи грані куба, вчитель формулює завдання: усно описати зазначені слова, це і є підсумком вивчення означеної теми. На гранях куба необхідно підготувати такі записи: частина мови; питання; рід; число; відмінок; член речення.

Під час вивчення нової теми учитель використовує варіативні методи, а саме: читання із системою позначок «Допомога», «Запитання–відповідь», взаємонавчання тощо.

Для перевірки рівня сформованості певних умінь та навичок молодших школярів допоможуть технології «Хрестики-нулики», «Ромашка запитань», тощо.

На думку вчительки, запропоновані методи сприятимуть формуванню в учнів початкових класів мовно-мовленнєвої, а також літературознавчої компетенції, вмінь критично мислити, самостійно шукати відповіді, досліджувати та аналізувати інформацію, доказово доводити власну думку, бути відкритим для сприймання думок інших людей.

2. Аналіз досвіду роботи вчителя початкових класів Каховської ЗОШ І-ІІІ ступенів №3 м. Каховки Ліпіліної Тетяни Олександрівни.

Педагогічний досвід Т.О. Ліпіліної сформований на застосуванні групових форм взаємодії, які сприяють розвитку комунікативних компетентностей, вихованню гуманних якостей учнів початкової школи.

Дієвою формою навчання на уроках рідної мови та літературного читання, на думку Т.О. Ліпіліної, є робота в групах. Групова робота є результативною під час освітнього процесу й допомагає дітям опанувати вміння аналізувати освітню інформацію, формулювати свою думку, уміти дискутувати.

Наприклад: «Робота в парах». Завдання: поділити клас на пари за варіантами, кожна група отримує малюнки переплутані між собою, але відповідно до однієї теми («Осінь», «Мій день»). Далі учні мають

проаналізувати запропоновані малюнки та розставити їх у необхідній послідовності, обґрунтувати своє рішення. Після того, як означений час на вирішення завдання, закінчується, учні початкових класів розпочинають обговорення завдань пар, обмінюючись ідеями та думками.

Вчителька ретельно передбачає структуру уроків з застосуванням групових форм освітньої діяльності, планує варіативні види робіт. Тетяна Олександрівна застосовує такі освітні прийоми: ігри, креативні завдання, хвилинки релаксації, розвивальні завдання. Під час організації завдань педагог має вчити учнів виконувати різні ролі в команді, доводити свій вибір, дотримуватися правил взаємодії в групі, вміти знаходити спільну мову з учасниками освітньої діяльності.

Формуванню критичного мислення здобувачів початкової освіти сприяє застосування методики розвитку образного мислення, тому що однією з головних задач закладу освіти є підвищення процесів пізнавальної активності школярів.

Вивчення рідної мови – «важлива складова загального змісту початкової освіти, оскільки мова є не тільки окремим навчальним предметом, а й основним засобом опанування всіх інших шкільних дисциплін» [20].

Головне завдання вивчення рідної мови - формування домінантної комунікативної компетентності учня початкових класів, яка виявляється у вмінні читати та розуміти прочитане, висловлювати свої ідеї у письмовій та усній формах, критичне мислення, вміння логічно доводити свою позицію, творчість, ініціативність, вирішувати завдання, можливість співпрацювати з іншими учасниками освітнього процесу.

Розглянемо освітню програму для першого класу як приклад формування критичного мислення у дітей.

У програмі Нової української школи за О. Савченко українська мова та математика не інтегруються. Авторка пояснює це вагомістю

формування у 1 класі базових умінь – читання, писання, малювання, та мати певний рівень обізнаності про способи взаємодії. Вона зазначає, що у 1 класі є предмет «Навчання грамоти», який є інтегрованим і поєднує у собі формування навичок письма, читання та роботу з дитячою книжкою. Тому констатує, що математику не має потреби поєднувати з іншими предметами, оскільки діти молодшого шкільного віку навчаються не лише рахувати, але й просторовому мисленню. Ці курси є багатофункціональними. У програмі зазначено принципи, за якими вона організована та є перелік головних компетентностей, а також наскрізних вмінь учнів.

Розглянемо навчальний підручник для першого класу як приклад формування критичного мислення у дітей.

Діти молодшого шкільного віку вивчають українську мову за Букварем Пономарьової Катерини Іванівни. Зазначений буквар розроблено у відповідності з Державним стандартом початкової освіти та базової освітньої програми з рідної мови, він призначений для вирішення освітніх завдань з навчання виконувати завдання усно, письмово, читати, досліджувати мовні явища.

Буквар Пономарьової К.І. є цікавим, змістовним та гарно проілюстрованим підручником для учнів. Книга допомагає розвивати мовлення дітей, пізнавальний інтерес, вчить аналізувати, порівнювати, та узагальнювати. Книга розроблено відповідно до звукового аналітико-синтетичного методу. У ньому є потрібний об'єм інформації для опанування звукової структури слова, що дає змогу здобувачам початкової освіти зрозуміти основу читання й письма (звукову природу слів).

У добукварній частині книги знаходиться інформація, яка дає можливість вирішувати програмні завдання. Формуванню думок про головні одиниці мови. Допомагає у цьому комплекс умовних позначень.

Букварна частина книги має свої особливості. Букви на сторінках

книги подані за частотним принципом, що сприяє наповненню сторінку великою кількістю варіативних слів.

У післябукварній частині книги представлені цікаві тексти – прозові та віршовані, що створюють фундамент для формування мовлення учнів 1 класу, дають змогу здійснювати різні види аналізу тексту. Ці прийоми роботи з текстом допоможуть учням першого класу підготуватись до взаємодії з Читанкою в другому класі.

Отже, аналіз досвіду формування критичного мислення у мовно-літературній галузі освітньої діяльності у початковій школі, прийомів розвитку критичного мислення у ході уроків у професійній діяльності вчителів початкової школи констатує, що вправи для формування критичного мислення є дієвим способом навчання дітей молодшого шкільного віку. Вчителі визначають, що така діяльність активує увагу здобувачів освіти, допомагає бути всім активними учасниками освітнього процесу. Під час виконання таких видів освітньої діяльності в учнів початкової школи формуються відповідальність, самостійність, творчість, вміння взаємодіяти в парі та групі, аналізувати та синтезувати освітню інформацію.

2.2. Дослідно-експериментальна робота

Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі Каховської ЗОШ I-III ступенів №3 м. Каховки (українське законодавство). Об'єктом дослідження були учні 1 класів (50 осіб). Експериментальним класом був 1-А клас (25 учнів), контрольним класом – 1-Б клас (25 учнів).

Метою наукового дослідження було вивчення рівня сформованості критичного мислення учнів початкової школи.

Для проведення дослідно-експериментальної роботи використовувались освітні платформи Zoom та Google Meet. Головним інструментом взаємодії з дітьми молодшого шкільного віку було застосування Google Classroom.

Дослідження проводилося у 3 етапи: констатувальний; формувальний та контрольний.

У ході констатувального етапу дослідної роботи визначався стан сформованості критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкових класів. Це організовувалось як за допомогою спостереження, яке мало на меті дослідження виявів специфічних ознак виконання варіативних завдань та їх проявів у освітній діяльності молодших школярів, так і за допомогою експертного оцінювання. З урахуванням результатів констатувального етапу експерименту була запропонована експериментальна методика формування критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкової школи.

У процесі формувального етапу дослідної діяльності реалізовано експериментальну методику формування критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкової школи.

Підсумковий етап полягав у виконанні обробки та аналізу, узагальнення одержаних даних дослідної роботи (порівняння результатів контрольних зрізів, експертних оцінок до і після дослідно-експериментальної роботи та формулювання висновків дослідно-експериментальної діяльності).

Констатувальний етап експерименту

На основі аналізу вивчених методик формування критичного мислення і вивчення теоретичної основи досліджуваного питання розкриті якості критичного мислення учнів початкової школи, а саме, готовність виправляти власні помилки, усвідомленість, гнучкість мислення.

Розглянемо кожну якість критичного мислення учнів початкової школи:

1. Готовність виправляти власні помилки або швидкість мислення учня – уміння співвідносити власні дії з метою, шукати

і виправляти свої помилки.

2. Усвідомленість – сформованість вмінь: уточнити неточну інформацію; уміння самостійно допускати, яка інформація необхідна для розв'язання освітнього завдання; уміння отримувати потрібну інформацію з схем, таблиць, текстів, малюнків.

3. Гнучкість мислення – уміння виділяти логічні зв'язки і взаємини між певними поняттями.

Вибір завдань для виділення рівня сформованості окремих якостей виконано відповідно до таких вимог:

1. Завдання мають відповідати віковим особливостям учнів початкових класів.

2. Комплекс запропонованих діагностичних завдань має показувати рівень розвитку 3 якостей критичного мислення здобувачів початкової освіти: «готовність виправляти власні помилки», «усвідомлення», «гнучкість мислення».

Рівень сформованості «готовність виправляти помилки» досліджувався за допомогою готових вправ, в яких діти молодшого шкільного віку шукали спеціально заплановані помилки.

Завдання досліджують здатність до висновків за зразком. Для їх виконання учню початкової школи потрібно уміти встановлювати взаємозв'язки між конкретними поняттями.

З метою виявлення стану сформованості критичного мислення в учнів початкових класів ми застосували такі діагностичні методики: «Нісенітниця», «Аналогії» (Е. Замбацявічене). Сутність методики «Нісенітниця» представлено у додатку В.

Отже, дослідження засвідчило, що діти молодшого шкільного віку не всі здатні усвідомлювати запропоновані помилки, в окремих випадках трансформують все на жарт. Результати діагностики представлено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Результати діагностики учнів за методикою «Нісенітниця»

Рівень уміння логічно міркувати	Експериментальна група (ЕГ) у %	Контрольна група (КГ) у %
Високий	24	24
Середній	41	43
Низький	35	33

Аналіз результатів діагностичного зрізу засвідчує, що тільки 24% молодших школярів експериментальної групи і 24% дітей контрольної групи здатні на високому рівні логічно міркувати і правильно доводити власну думку. У 41% здобувачів освіти експериментальної групи і 43% учнів контрольної групи показали середній рівень усвідомленості. Низький рівень уміння міркувати логічно та доводити власну думку мають учні 35% дітей експериментальної групи і 33% школярів контрольної групи.

Характеристику діагностичної методики «Аналогії» подано у додатку Г.

Результати діагностики учнів за цією методикою у контрольній та експериментальній групах відображено у таблиці 2.2

Таблиця 2.2

Результати діагностики учнів за методикою «Аналогії» у контрольній та експериментальній групах

Рівень гнучкості мислення	Експериментальна група (у %)	Контрольна група (у %)
Високий рівень	17	17

Середній рівень	38	37
Низький рівень	45	46

Як засвідчили результати зрізу, завдання на високому рівні перебувало 17 % учнів експериментальної групи та 17 % здобувачів освіти контрольної групи.. Середній рівень констатували 38 % дітей експериментальної групи та 37 % дітей контрольної групи. Вони знайшли приблизно 4 правильні аналогії. Низький рівень констатували 45% учнів в експериментальній групі та 46 % дітей в контрольній групі. Дітям молодшого шкільного віку було важко зрозуміти освітнє завдання, тому учні виконали на нижчому рівні.

Узагальнена інформація щодо результатів констатувального етапу дослідження подано у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Результати констатувального етапу дослідження експерименту

Рівень сформованості критичного мислення учнів початкових класів	ЕГ (у %)	КГ (у %)
Високий рівень	20 %	20 %
Середній рівень	35 %	33 %
Низький рівень	45 %	42 %

Таким чином, з таблиці 2.3 констатуємо, що високий рівень сформованості критичного мислення дітей молодшого шкільного віку мають 20 % дітей у експериментальній та контрольній групах; середній рівень – 35 % учнів експериментальної групи та 33% учнів контрольної групи; низький рівень – 45% дітей експериментальної групи і 42% дітей контрольної групи. Домінує низький рівень сформованості критичного

мислення учнів початкової школи, що говорить про те, що перший клас – це той час, коли необхідно починати роботу з формування критичного мислення для активного розвитку та вдосконалення у подальшому.

Отже, результати діагностичного зрізу дозволили підсумувати: учням молодшого шкільного віку важко шукати помилки та правильні варіанти розв'язання складних освітніх ситуацій, логічне мислення сформоване не на високому рівні; у дітей молодшого шкільного віку загалом не розвинуте критичне мислення, високий рівень сформованості критичного мислення продемонстрували 20% здобувачів освіти в експериментальній та контрольній групах; середній рівень – 35% учнів ЕГ та 33% школярів КГ; низький рівень – 45% дітей ЕГ і 42% учнів КГ; результати констатувального етапу наукового дослідження дали можливість оцінити рівень сформованості критичного мислення учнів початкових класів як такий, що вимагає корекції, та потребує розробки комплексу вправ з формування критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкової школи.

Наступним етапом був *формувальний експеримент*. На цьому етапі дослідження з здобувачами початкової освіти експериментальної групи (учні 1-А класу) здійснювалась освітня робота у мовно-літературній галузі, спрямована на формування критичного мислення. З контрольної групою (учнями 1-Б класу) на формувальному експерименті проводилися уроки та заходи відповідно до навчального плану.

На формувальному етапі експерименту поставлені завдання:

1) відповідно до виділених педагогічних умов, розробити комплекс вправ з формування критичного мислення учнів початкової школи у мовно-літературній галузі;

2) реалізувати експериментальний комплекс вправ з формування критичного мислення учнів початкової школи у мовно-літературній галузі.

Процес формування критичного мислення здобувачів початкової

освіти розпочинається зі вступу до школи, оскільки розпочавши з 6 (7) років формування критичного мислення, до переходу в середню школи можна сформувати особистість, яка вміє критично мислити та оцінювати навколишнє середовище. Така особистість зможе без труднощів знаходити вихід з будь-якої складної ситуації та доводити свою позицію. Отже, з 1 класу педагогічна діяльність вчителя початкових класів має бути спрямованою на формування критичного мислення дітей.

Організувати роботу у мовно-літературній галузі з формування критичного мислення – означає упорядкувати її в комплексну систему з конкретними характеристиками, доцільною структурою та процесом цілісної продуктивної діяльності. Вагомим етапом є упровадження педагогічних умов, за допомогою яких формування критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкової школи здійснюватиметься результативно.

У ході наукового дослідження було сформовано і обґрунтовано такі педагогічні умови:

- поетапності в освітній діяльності з формування критичного мислення;**
- врахування складових елементів критичного мислення;**
- систематичного використання групових методів для формування критичного мислення на уроках рідної мови та літературного читання;**
- врахування індивідуальних вікових особливостей мислення здобувачів початкової освіти.**

Згідно з означеними педагогічними умовами розроблено «Програму формування критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкових класів», яка передбачала 3 етапи (таблиця 2.5).

Таблиця 2.5

**Програму формування критичного мислення у мовно-літературній галузі
учнів початкових класів**

Етап	Мета	Технології
Пропедевтичний	Зацікавити учнів до групової роботи, вчити взаємодіяти з іншими учасниками освітнього процесу, представляти свою точку зору, знаходити докази, прислухатися до чужої думки.	«Асоціативний куш» «Сенкан» «Порушена послідовність»
Основний	Вчити молодших школярів формулювати питання іншому та давати відповідь на нього, виконувати завдання креативного спрямування, слухати інших та взаємодіяти з ними.	«Метод прес» «Кубування»
Заключний	Навчити дітей вільно виконувати вправи з формування критичного мислення, співпрацювати один з одним, дискутувати, аргументувати свою точку зору	«Письмо в малюнках» «Дискусія»

Розроблена програма формування критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкових класів складається з трьох етапів: пропедевтичного, основного та заключного. Зазначені етапи реалізували поступове формування критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкових класів.

Формувальну частину експериментального дослідження реалізовано на матеріалах уроків читання в 1 класі (Букварний період).

Охарактеризуємо етапи експериментального комплексу вправ.

I. Пропедевтичний етап

На початку навчання дітей молодшого шкільного віку найбільш

дієвою була технологія робити в групах, яка застосовувалась для досягнення певної освітньої мети. Технології для формування критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкових класів були вибрані такі: «Асоціативний куш», «Сенкан» та «Порушена послідовність». Ця форма взаємодії сприяла формуванню навичок комунікації, уміння висловлювати свою думку, вести діалог.

Запропоновані освітні завдання пропедевтичного етапу, подані у додатку Д, реалізовували взаємодію між учасниками освітнього процесу, формували відповідальність, здатність обмінюватись ідеями з однокласником, знаходити спільне вирішення проблеми і тільки потім доводити свою позицію класу. Вправи сприяли формуванню комунікативних вмінь здобувачів початкової освіти.

II. Основний етап

На зазначеному етапі молодші школярі навчалися спілкуватися та знаходити єдине рішення завдання, не враховуючи власні інтереси. Поступово кожна дитина у класі починала ототожнювати клас як частину власного світу, вона була зацікавленим у товариських стосунках. Технології для формування критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкових класів запропоновано такі: «Метод прес», «Кубування». Цей етап дослідної роботи мав важливе значення у формуванні критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкових класів.

Для вирішення завдань цього етапу застосовували різноманітні завдання, які представлені у додатку Д.

Під час виконання запропонованих завдань здобувачі початкової освіти навчалися бути демократичними, вести дискусію з іншими, висловлювати свою точку зору, переконувати, аналізувати.

III. Заключний етап

На цьому етапі діти молодшого шкільного віку закріплювали здобуті раніше уміння взаємодіяти з учасниками освітнього процесу, поважати думку іншої людини. Технології для формування критичного

мислення у мовно-літературній галузі учнів початкових класів обрано такі: «Письмо в малюнках», «Дискусія».

Для вирішення завдань цього етапу запропоновано різноманітні завдання, які подано у додатку Д.

Під час виконання запропонованих завдань молодші школярі навчались розуміти вагомість відповідального ставлення до власної діяльності, шукати спільне вирішення проблеми, доцільно давати оцінку результатам своєї діяльності, виявляти самостійність та організованість, демократичність, толерантність. У дітей молодшого шкільного віку визначено такі позитивні зміни, як підвищення мотивації освітньої діяльності, ініціативності, зацікавленості до уроків мовно-літературної галузі.

Отже, формування критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкових класів дає відкриває для дітей можливість партнерської взаємодії, розвитку, долучення в атмосферу спільної освітньої творчості, задоволеності результатами освітньої роботи; сприяє вихованню гуманних взаємин між учасниками освітнього процесу, самостійності, творчо вирішувати освітні завдання.

2.4. Результати експериментального дослідження

Третім, останнім, етапом нашого наукового дослідження був *контрольний зріз*, під час якого перевірялась ефективність запропонованої дослідно-експериментальної роботи.

У контрольному етапі взяли участь ті ж класи, що й у констатувальному етапі дослідження. Основною метою було виявити, чи змінився рівень сформованості критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів експериментальної групи дослідження (1-А клас).

Здійснено обробку, аналіз, а також узагальнення одержаних даних

(порівняння результатів до і після дослідно- експериментальної роботи та формулювання висновків).

Для повторної діагностики критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкових класів використовувались ті ж діагностичні методики, що й на констатувальному етапі дослідження.

Узагальнимо результати дослідження контрольного етапу дослідження, що отримали в експериментальній та контрольній групах після виконання комплексу завдань, та представимо їх у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Результати дослідження контрольного етапу дослідження

№ п/п	Рівень	Експериментальна група (у %)	Контрольна група (у %)
1	Високий рівень	35%	25%
2	Середній рівень	56%	36%
3	Низький рівень	9 %	39 %

Аналіз результатів контрольного етапу дослідження засвідчив результативність запропонованого комплексу вправ в експериментальній групі учнів початкових класів, на відміну від контрольної групи. З таблиці 2.6 бачимо, що високий рівень сформованості критичного мислення у мовно-літературній галузі мають 35 % учасників експериментальної групи та 25% учасників контрольної групи; середній – 56% учнів експериментальної групи та 36% учнів контрольної групи; низький – 9 % дітей експериментальної групи і 39 % дітей контрольної групи.

Порівняльна характеристика результатів сформованості критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкових класів констатувального та контрольного етапів дослідження представлено у таблиці 2.7.

Таблиця 2.8

Порівняльна характеристика результатів сформованості критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкових класів констатувального та контрольного етапів дослідження

№ п/п	Експериментальна група		Контрольна група	
	констатувальний етап (у %)	контрольний етап (у %)	констатувальний етап (у %)	контрольний етап (у %)
Високий рівень	20	35	20	25
Середній рівень	35	56	33	36
Низький рівень	45	9	42	39

З таблиці бачимо, що значна кількість учнів експериментальної групи, які мали низькі результати на констатувальному етапі дослідної роботи, показують середній рівень на контрольному етапі дослідження. А учні з середнім показником показали високий рівень сформованості критичного мислення. У дітей молодшого шкільного віку контрольному етапу помітних змін в сформованості критичного мислення не відбулося: вони залишилися майже на тому ж рівні.

Результати проведеного дослідження виявили ефективність запропонованого комплексу вправ з формування критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкових класів, про що свідчать кількісні показники у експериментальній групі.

Таким чином, формувальний етап експерименту засвідчує позитивні зміни, як підвищення зацікавленості до виконання освітніх завдань на розвиток критичного мислення, вияв інтересу до освітньої діяльності та активне застосування варіативних аспектів мислення у процесі виконання певних завдань.

Результати дослідження дають підстави зазначити, що визначені педагогічні умови, розроблений комплекс вправ забезпечили ефективне формування критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів

початкових класів.

ВИСНОВКИ

Відповідно до поставлених завдань нашого дослідження, можна зробити такі висновки:

1. Аналіз наукової та методичної джерельної бази засвідчив, що питання розвитку критичного мислення молодших школярів є досить актуальним та важливим. У наукових дослідженнях критичне мислення розглядається як вміння правильно оцінювати свої ідеї, вчинки та висновки та інших осіб, організовувати комплексну перевірку суджень та висновків. Аналізуючи сучасний стан наукових досліджень критичного мислення, необхідно зазначити, що найбільш суперечливе і маловивчене питання про сутність, внутрішню структуру мислення та вікову динаміку мисленневих операцій. Недостатньо дослідженою є проблема розвитку критичного мислення за допомогою освітніх технологій у мовно-літературній освітній галузі учнів початкової школи.

2. Технологія розвитку критичного мислення у процесі освітньої діяльності є комплексом варіативних прийомів, які заохочують молодших школярів досліджувати власну креативну активність, створювати необхідні умови для результативного опанування матеріалу, узагальнювати здобуті знання. Критичне мислення - це самостійно сформоване судження молодшого школяра.

Технологія формування критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкової школи розглядається як метод організації освітньої діяльності за допомогою різних сучасних прийомів, об'єднаних загальною метою, завданням під педагогічним керівництвом вчителя початкової школи. Результати аналізу наукової літератури засвідчують, що формування критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкової школи сприяють розвитку гуманних відносин між учасниками освітнього процесу, відповідальному ставленню до отриманих результатів власної діяльності, вмінню відстоювати власну думку, вислуховувати твердження інших людей.

3. Формування критичного мислення мовно-літературній освітній галузі

учнів початкових класів потребує правильної організації навчального процесу, за якої діти молодшого шкільного віку були б активними учасниками освітньої діяльності. Результативне формування критичного мислення учнів початкової школи потребує забезпечення педагогічних умов: поетапності в освітній діяльності з формування критичного мислення; врахування складових елементів критичного мислення; систематичного використання групових методів для формування критичного мислення на уроках рідної мови та літературного читання; врахування індивідуальних вікових особливостей мислення здобувачів початкової освіти.

4. Аналіз досвіду формування критичного мислення у мовно-літературній галузі освітньої діяльності у початковій школі, прийомів розвитку критичного мислення у ході уроків у професійній діяльності вчителів початкової школи констатує, що вправи для формування критичного мислення є дієвим способом навчання дітей молодшого шкільного віку. Вчителі визначають, що така діяльність активує увагу здобувачів освіти, допомагає бути всім активними учасниками освітнього процесу. Під час виконання таких видів освітньої діяльності в учнів початкової школи формуються відповідальність, самостійність, творчість, вміння взаємодіяти в парі та групі, аналізувати та синтезувати освітню інформацію.

5. Для проведення дослідно-експериментальної роботи використовувались освітні платформи Zoom та Google Meet. Головним інструментом взаємодії з дітьми молодшого шкільного віку було застосування Google Classroom.

Дослідження проводилося у 3 етапи: констатувальний; формувальний та контрольний.

Аналіз результатів контрольного етапу дослідження засвідчив результативність запропонованого комплексу вправ в експериментальній групі учнів початкових класів, на відміну від контрольної групи. Високий рівень сформованості критичного мислення у мовно-літературній галузі мають 35 % учасників експериментальної групи та 25% учасників контрольної групи;

середній – 56% учнів експериментальної групи та 36% учнів контрольної групи; низький – 9 % дітей експериментальної групи і 39 % дітей контрольної групи.

Таким чином, формувальний етап експерименту засвідчує позитивні зміни, як підвищення зацікавленості до виконання освітніх завдань на розвиток критичного мислення, вияв інтересу до освітньої діяльності та активне застосування варіативних аспектів мислення у процесі виконання певних завдань.

Результати дослідження дають підстави зазначити, що визначені педагогічні умови, розроблений комплекс вправ забезпечили ефективне формування критичного мислення у мовно-літературній галузі учнів початкових класів.

Перспективами подальшого наукового пошуку, вважаємо, розробку системи формування критичного мислення у мовно-літературній галузі обдарованих учнів початкових класів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архіпова Є., Ковалевська О. Критичне мислення як необхідна складова розумової діяльності людини в межах сучасного інформаційного суспільства. Гуманітарний часопис. 2012. № 2. С. 34–38.
2. Антонова О.Є. Сутність поняття креативності: проблеми та пошуки / О.Є. Антонова // Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі: [монографія] / за ред. О.А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ім. І. Франка, 2012. – С.14–41.
3. Бажутіна С. Деякі особливості обдарованих школярів. Директор школи, ліцею, гімназії. 2005. №1. С. 67–71.
4. Белкіна О. Критичне мислення учнів початкових класів. Практична психологія та соціальна робота. 2014. № 5. с. 37-44.
5. Богданович М. В. Методика викладання математики в початкових класах: Навчальна книга. Тернопіль: Богдан, 2001. 368 с.
6. Бохан М., Башинська Н., Забелло Л., Станевич І., Гончарук Н., Карпельова І. Розвиток критичного мислення у процесі навчання дітей та молоді. URL:http://imso.zipro.net.ua/wpcontent/uploads/2018/03/2018_03_29_2_Vobohan.pdf
7. Браїлко Т. Особливості мислення молодших школярів. Х.: «Ранок», 2014. 65 с.
8. Білоконна Н. Розвиток особистості молодшого школяра під час вивчення рідної мови. Мандрівець. 2003. № 3. С. 65–67.
9. Вашуленко М. С. Навчання грамоти в першому класі : метод. посіб. К. : Освіта, 2005. 245 с.
10. Вукіна Н. Критичне мислення: як цьому навчати : наук.-метод. Посібник. за наук. ред. Харків, 2007. 190 с.
11. Воробйова Т.В. Формування креативних здібностей молодших школярів у процесі розв'язання навчальних завдань: автореф. канд.пед. наук: 13.00.09 / Т.В. Воробйова. – Тернопіль, 2014. –19 с.
12. Гавриш Р. Розвиток пізнавального інтересу як засіб формування

особистості молодшого школяра. Розкажіть онуку. 2010. № 10. С.6 -13.

13. Гордуз Н. Нестандартні форми навчання молодших школярів на уроках рідної мови. Почат. шк. 2013. № 4. С. 1-4.

14. Державний стандарт початкової освіти.
URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-rochatkovoyi-osviti>

15. Дичківська І. Інноваційні педагогічні технології : підруч. К.: Академвидав, 2012. 352 с.

16. Заїкіна В. Розвиток критичного мислення при вивченні математичних та економічних дисциплін. Університетські наукові записки. 2015. № 1. С. 426–434.

17. Козира В. Технологія розвитку критичного мислення у навчальному процесі: навчально-методичний посібник для вчителів. Тернопіль, 2017. 60 с.

18. Колодій Т. Впровадження технології критичного мислення на уроках в початковій школі. К.: Педагогічна думка, 2014. 346 с.

19. Концепція Нової української школи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>

20. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 груд. 2016 р. № 988р. URL : <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80>

21. Кроуфорд А. Технології розвитку критичного мислення. К.: Плеяди, 2016. 220 с.

22. Липова Л., Ренський С. Інтеграція індивідуальної роботи з іншими формами навчальної діяльності. Рідна школа. 2012. №1. С.8- 10.

23. Макаренко В. Як опанувати технологією формування критичного мислення. Х. : Основа, 2008. 96 с.

24. Науково-методичні засади критичного мислення.
URL:<https://vseosvita.ua/library/naukovo-metodicni-zasadi-kriticnogo-mislenna-141753.html>

25. Овчаров С.М. Інтегровані уроки – креативні учні: навч.-метод. посібн. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. 72 с.

26. Олійник В.Ф. Дитина відкриває світ. Керівництво процесом створення соціокультурного простору в дошкільних навчальних закладах для розвитку загальної креативності учасників педагогічного процесу : зб. наук. і наук.-метод. праць. 2015. № 3. С. 73-78.

27. Остапенко Н. М. Теоретичні і методичні засади формування лінгводидактичної компетентності у майбутніх учителів української мови і літератури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (українська мова)». Київ, 2010. 40 с.

28. Павленко В.В. Розвиток креативності молодших школярів як педагогічна проблема. Проблеми освіти: наук.-метод. зб.. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. Київ, 2015. Вип.85. С. 152–158.

29. Підласий І. Як підготувати ефективний урок. К.: Освіта, 2013. 257 с.

30. Пометун О., Гупан Н. Таксономія Б. Блума і розвиток критичного мислення школярів на уроках історії. Український педагогічний журнал. 2019. № 3. С. 50 -58.

31. Пометун О., Сущенко І. Путівник з розвитку критичного мислення в учнів початкової школи: методичний посібник для вчителів. Київ, 2017. 96 с.

32. Порадник для вчителя НУШ. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/NUSH-poradnyk-dlya-vchytelya.pdf>

33. Редкол В. Розвиток психіки школярів в процесі навчання. К.: Знання, 2013. 154 с.

34. Савченко О. Взаємозв'язок ключових і предметних компетентностей у контексті формування у молодших школярів умінь

вчитися. Імідж сучасного педагога. 2012. № 6. С. 3-6.

35. Стіл Д. Розвиток критичного мислення в навчанні різних предметів [навч. посіб.]. К.: Інтеллект, 2015. 76 с.

36. Ткаченко Л.І. Креативність і творчість: сучасний контент. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2014. № 9-10. С. 32-35.

37. Терно С. Світ критичного мислення: образ та мімікрія. Історія в сучасній школі. 2012 № 708. С. 27-39.

38. Устименко С.Ф. Креативність як умова ефективності інноваційної діяльності педагога. Актуальні проблеми психології в закладах освіти : зб. наук.праць. 2015. Вип. 5. С. 128-137.

39. Чаплак Я. В. Роль критичного мислення у творчих пошуках «внутрішнього камертона душі» особистості. Зб. наук. праць: філософія, соціологія, психологія. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2011. Вип. 16 (1). Ч. 1. 192 с. С. 136–147.

40. Ярош Г. Сучасний урок у початковій школі. 33 уроки з використанням технології розвитку критичного мислення. Х.: Основа, 2015. 240 с.

41. Якименко С.І. Інтегрований навчально-виховний комплекс у початковій школі. Становлення шкіл нового типу: досвід, проблеми, перспективи: наук.-метод. зб. За матеріалами між регіон. наук.- практ. конф. Вип. 2. Миколаїв, 2015. С. 7-8.

42. Ящук С. Розвиток творчого потенціалу учнів у процесі проектно-технологічної діяльності. Рідна школа. 2014. №4. с. 4-7.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Структура критичного мислення

Змістовний блок	Практичний блок
<p>1. Загальнометодологічні принципи (переконання у необхідності самокорекції методу дослідження, увага до процедури дослідження; врахування інших точок зору; готовність бути критичним не лише по відношенню до інших, але й до себе).</p>	<p>1. Здатність бачити проблему та діалектичний зв'язок між суперечностями. 2. Уміння будувати гіпотези. 3. Уміння доводити – добирати прийнятні, відповідні та несуперечливі аргументи. 4. Здатність знаходити контраргументи. 5. Здатність помічати факти, що суперечать власній думці.</p>
<p>2. Загальні стратегії (розділити проблему на частини; розв'язати більш прості проблеми, що відбивають деякі аспекти основної проблеми; використати смислові та графічні організатори, щоб представити проблему різними способами; розглянути окремі випадки, щоб «відчути» проблему; аналіз засобів та цілей).</p>	<p>1. Уміння обґрунтовувати. 2. Уміння оцінювати – вибір однієї з альтернатив, усвідомлення обмежень, що накладаються на висновок (істинність висновку за певних умов). 3. Здатність спростовувати (принцип фальсифікації). 4. Уміння узагальнювати. 5. Можливість робити висновки.</p>

Аналіз завдань щодо формування критичного мислення у мовно-літературні галузі

1. Стратегія «асоціативний куш» (етап актуалізації та рефлексії)
Правилами складення куша є:

- на дошці написати по центру слово або цілу фразу, які є головними;
- зробити запис слів чи фраз, які першими спали на думку;
- розставляти знаки біля частин куша, де є невпевненість;
- здійснювати запис всіх ідей, які з'являються, або скільки дозволить час.

2. «Сінквейн» – це білий вірш, якій містить синтезовану інформацію в стислій формі з 5 рядків.

Алгоритм побудови:

- 1) тема (іменник)
- 2) опис (прикметник)
- 3) дія (дієслово)
- 4) ставлення (фраза)
- 5) перефразування головного (синонім, узагальнення та підсумок).

3. Стратегія «кубування» (даний варіант навчання робить легшим розгляд різних сторін теми). Стратегія, в якій застосовується куб, на гранях якого містяться вказівки для учнів. Педагог пропонує озвучити думки з необхідної теми. Такий спосіб надає дитині допомогу у визначенні, *яка інформація їй знайома і що вона дізналася. Це основне, так як школяр має змогу сказати: «Це я знаю, але маю на меті дізнатися ще більше».*

Також цікавою та доволі дієвою технологією для групового навчання є методика постановки проблемних питань та проведення опитувань, що використовується на стадії «осмислення».

Технологія застосування: двоє учнів читають текст, роблячи невеличку паузу після кожного абзацу і задають запитання різного рівня один одному за змістом тексту. Така форма позитивно сприяє розвитку комунікативних вмінь.

4. Мозкова атака. Як методичний прийом використовується в технології критичного мислення для активізації знань, які вже наявні, на стадії «виклику» при роботі з фактологічним матеріалом.

1 етап: учням запропоновано подумати і записати все, що вони знають або думають по запропонованій темі.

2 етап: обмінюємось інформацією.

Рекомендації для використання з найбільшим ефектом:

1. Ліміт часу на 1-му етапі лише 5-7 хвилин.
2. В процесі обговорення ідеї не піддаються критиці, але розбіжності повинні фіксуватися.
3. Проводиться оперативний запис висловлених пропозицій.

Можливі індивідуальна, парна і групова форми. Зазвичай їх проводять поетапно одну за одною, але кожна може бути окремо власний спосіб організації діяльності. Парна мозкова атака надзвичайно допомагає дітям, для яких важким є висловлення думки перед аудиторією. Обмінюючись думками з товаришем, цей учень набагато легше виходить на контакт з усією групою. Робота в парах дозволяє висловитися набагато більшій кількості дітей.

5. Групова дискусія. «Дискусія» від лат. – дослідження, розбір, обговорення якогось питання. Школярам пропонується поділитися знаннями один з одним, а також міркуваннями і доводами. Умова, яка є обов'язковою при проведенні дискусії це:

- повага до інших точок зору;
- спільний пошук конструктивного вирішення розбіжностей, які можуть виникати.

Дискусії в групі можуть застосовуватись на етапі виклику і на етапі рефлексії. В першому випадку її завданням є здійснення обміну інформацією, та виявлення можливих суперечностей, а в другому випадку – це здатність переосмислити отриманні відомості, порівняти бачення проблем з іншими поглядами. Форма такої дискусії розвиває навички діалогічності спілкування та становлення самостійності мислення.

6. Кластери. Слово кластер в перекладі означає пучок, сузір'я. Це метод графічної організації матеріалу, якій дає можливість зробити наочними ті розумові процеси, які відбуваються при зануренні в ту чи іншу тему. Кластер є відображенням нелінійної форми мислення. Такий спосіб іноді називають ще «наочним мозковим штурмом».

Має просту і логічну послідовність дій:

- посередині аркуша (дошки) потрібно написати ключове слово або пропозицію, яке є «серцем» ідеї чи теми.
- навколо «написати» слова або речення, які виражають ідеї, образи, у відповідності до теми.
- у ході записів з'являються слова, які з'єднуються лініями на пряму з ключовим поняттям. У кожного з «супутників» теж з'являються «супутники», так встановлюються нові логічні зв'язки.

У підсумку будується структура, яка графічно показує наші роздуми, та визначає інформаційне поле теми.

У роботі над кластерами важливим є дотримання правил:

- не боятися записувати все, що приходить у голову. Потрібно дати волю уяві;
- продовжувати роботу до тих пір, поки не закінчиться час або не вичерпаються усі ідеї.
- спробувати побудувати чим більше зв'язків, не слідувати за заздалегідь розробленим планом.

Система кластерів дозволяє охопити обсяг інформації, яка є у надлишку. Можливі наступні варіанти:

- укрупнення або деталізація смислових блоків (за потребою);
- виділення основних аспектів, на яких буде зосереджено увагу.

Розбивка на кластери використовується як на етапі виклику, так і на етапі рефлексії. Вона може бути варіантом мотивації розумової діяльності до вивчення теми або формою систематизації інформації за підсумками проходження матеріалу. Залежно від мети вчитель організовує індивідуальну самостійну роботу учнів або колективну діяльність у вигляді загального спільного обговорення. Предметна область нічим не обмежена, використання кластерів можливе під час вивченні найрізноманітніших тем.

7.Ключові моменти. Вчитель обирає 5 ключових слів з тексту, виписує їх.

Варіант «а»: Парам відводиться 5 хвилин, щоб способом мозкової атаки

дати загальну трактовку цим термінам і припустити, як вони будуть фігурувати в тексті у подальшому.

Варіант «б»: Учням пропонується в групі або індивідуально скласти і записати свою версію розповіді, використовуючи всі запропоновані ключові терміни.

При знайомстві з вихідним вмістом, учні зіставляють «свою» версію і версію «оригінального тексту». Описане завдання зазвичай використовується на стадії «виклику», однак на стадії «рефлексії» доцільно повернутися до ключових термінів і обговорити виявлені збіги і виявлення розбіжності. Використання даної форми розвиває уяву, фантазію, сприяє активізації уваги при знайомстві з текстом оригіналу. Предметна сфера не обмежена.

8.«Кошик» ідей, понять, тощо. Є методом організації роботи індивідуальної та групової, на початку уроку, коли проходить актуалізація наявного досвіду і знань. Дозволяє вияснити, що знають або думають діти з запропонованої теми. На дошці треба намалювати значок кошика, в якій буде умовно збиратися все те, що учні разом знають.

Обмін інформацією проходить за такою процедурою:

- ставиться пряме запитання про те, що відомо дітям з тієї чи іншої проблеми;
- кожен учень спочатку згадує та робить запис в зошиті всього, що знає стосовно проблеми (індивідуальна робота тривалістю 1-2 хв.);

– далі відбувається обмін інформацією в парах або групах. Діти діляться знанням, яке вже є відомим. Час на обговорення не більше 3 хвилин. Таке обговорення має бути організованим. Наприклад, діти повинні з'ясувати, в чому збіглися їх уявлення, а з приводу чого виникли розбіжності;

– далі кожна група називає якийсь одне зведення або факт при цьому не повторюючи того, що було вже сказане раніше (формується список ідей);

– всі дані у вигляді тез коротко фіксуються вчителем в «кошику» ідей (без коментарів), навіть у випадку, якщо вони помилкові. В кошик ідей можна «скидати» факти, думки, імена, поняття, що мають відношення до теми уроку. У ході уроку в подальшому такі розрізнені в свідомості дитини факти або думки, проблеми або поняття можуть бути пов'язані в логічні ланцюги;

– всі помилки виправляються по мірі освоєння інформації.

1. Написання есе. Сенсом такого прийому є такі слова: «Я пишу для того, щоб зрозуміти, що я думаю». Це вільний лист на задану тему, в якому цінується самостійність, прояв індивідуальності, оригінальність вирішення проблеми та аргументації. Як правило, есе пишеться прямо в класі після обговорення проблеми і займає не більше 5 хвилин.

Діагностична методика «Нісенітниця»

За допомогою цієї методики визначається вміння дитини міркувати логічно і граматично правильно висловлювати свою думку, тобто – усвідомленість.

Процедура проведення методики: спочатку дитині показують картинку, зображену нижче (рис.). У ній є кілька досить безглузких ситуацій з тваринами. Під час розгляду картинки дитина отримує інструкцію приблизно наступного змісту: «уважно подивися на цю картинку і розкажи, чи все тут знаходиться на своєму місці і правильно намальовано. Якщо що-небудь тобі здається не так, не на місці або неправильно намальовано, то вкажи на це і поясни, чому це не так. Далі ти маєш пояснити, як насправді має бути».

Рис. Приклади картинок до методики

«Нісенітниця» Оцінка результатів:

40 балів – така оцінка ставиться в тому випадку, якщо за відведений час (3 хв) дитина зауважив всі 7 наявних на зображенні нісенітниць, встигла задовільно пояснити, що не так, і, крім того,

сказати, як насправді має бути. (високий рівень).

25-30 балів – дитина помітила і відзначила всі наявні нісенітниці, але від однієї до трьох з них не зуміла до кінця пояснити або сказати, як насправді має бути. (середній рівень)

15-24 балів – дитина помітила і відзначила всі наявні нісенітниці, але три-чотири з них не встигла до кінця пояснити, як насправді має бути. (низький рівень).

Додаток Г

Діагностична методика «Аналогії»

За допомогою цієї методики визначається сформованість логічної дії – «умовисновки», тобто гнучкість мислення (за рішенням аналогій). Дане завдання було зроблено на прикладі методики Е. Замбацявічене. Дітям пропонують прослухати два слова, а потім обрати слово, яке у такий самий спосіб відноситиметься до наступного слова.

Прості аналогії

1. Бігти	Кричати
Стояти	а) мовчати, б) повзати, в) гомоніти, г) звати, д) плакати
2. Паровоз	Кінь
Вагони	а) конюх, б) лоша, в) овес, г) бричка, д) стайня
3. Нога	Очі
Чобіт	а) голова, б) окуляри, в) сльози, г) зір, д) ніс
4. Барани	Сосна
Стадо	а) ліс, б) вівці, в) мисливець, г) згряя, д) хижак
5. Ожина	Читання
Ягода	а) книга, б) стіл, в) парта, г) зошити, д) крейда
6. Пшениця	Вишня
Поле	а) садівник, б) паркан, в) яблука, г) сад, д) листя
7. Театр	Кіно
Глядач	а) полиця, б) книги, в) читач, г) бібліотекар
8. Паропав	Поїзд
Пристань	а) рейки, б) вокзал, в) земля, г) пасажир, д) шпали
9. Смородина	Чайник
Ягода	а) плита, б) суп, в) ложка, г) посуд, д) кухар
10. Хвороба	Комп'ютер
Лікувати	а) включити, б) ставити, в) ремонтувати, г) квартира

Обробка результатів: обробка полягає в підрахунку кількості правильних і помилкових знаходжень аналогій між поняттями; аналізується характер встановлених зв'язків між поняттями.

7-10 правильних аналогій – високий рівень (24-30 балів). 4-6 правильних аналогій – середній рівень (15-23 балів).

3 і менше – правильних аналогій – низький рівень (0-13 балів).

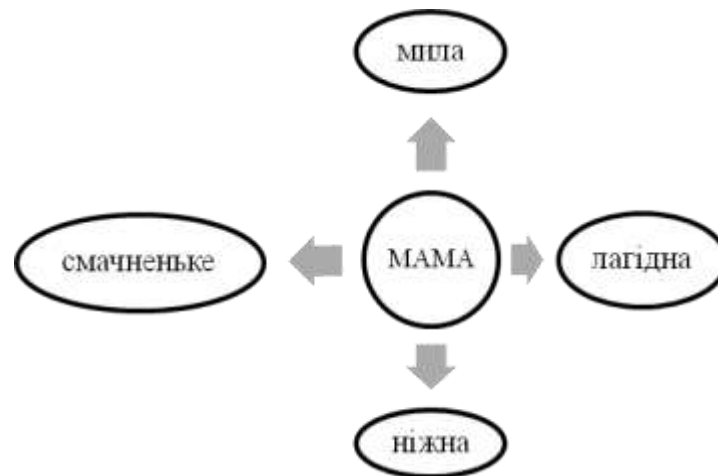
Додаток Д

Завдання формувального етапу дослідження

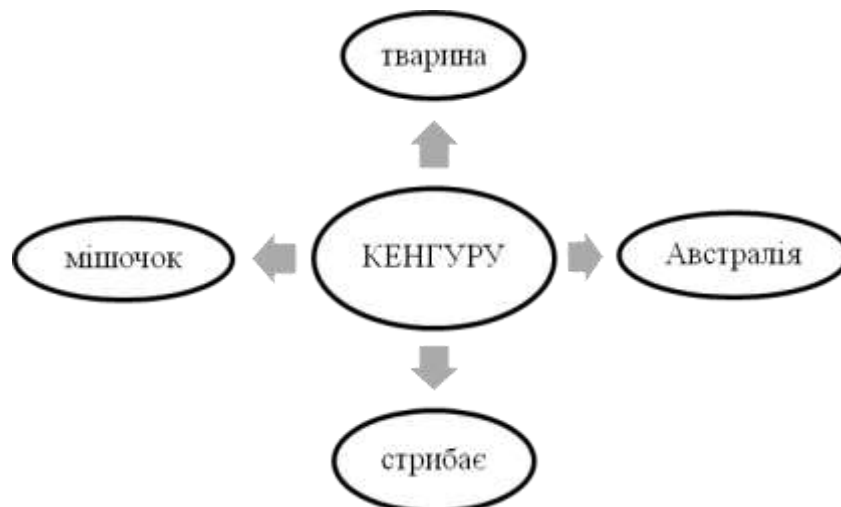
Завдання пропедевтичного етапу

Вправа 1 «Асоціативний куц»

Учні класу об'єднані в пари за розміщенням за партами. Завдання кожної пари – дібрати асоціації до слова «мама».

Вправа 2 «Асоціативний куц»

Учні класу об'єднані в пари за розміщенням за партами. Завдання кожної пари – дібрати асоціації до слова «кенгуру».

Вправа 3 «Сенкан»

Учні класу об'єднані в пари за розміщенням за партами. Потрібно скласти вірш з 5 рядків про манула.

Алгоритм складання сенкану:

- 1) тема (хто? що?);
- 2) опис (який? яка? яке?);
- 3) дія (що робить?);
- 4) ставлення (фраза), почуття з приводу обговорюваного;
- 5) перефразування сутності (синонім, узагальнення, підсумок). Манул.

Пухнастий, сірий.

Живе, полює,

ховається.

Манул – найпухнастіший кіт.

Красиве диво природи.

Вправа 4 «Сенкан»

Учні класу об'єднані в пари за розміщенням за партами. Потрібно скласти вірш з 5 рядків про яблуко.

Яблуко.

Смачне, червоне.

Виростає, красується, висить.

Смачнюще яблучко! Комора вітамінів.

Вправа 5 «Порушена послідовність»

Учні класу об'єднані в пари за розміщенням за партами. Кожній парі подається послідовність дій-малюнків, пов'язаних з певною темою. Дітям потрібно знайти помилку у послідовності, виправити її та розповісти, що відбувається на малюнках. Теми: «Мій режим дня», «У магазині», «На прогулянку!».

Завдання основного етапу

Вправа 1 «Метод прес»

Учні класу об'єднані в трійки, кожному з них треба висловити свою думку щодо певного питання за схемою:

- 1) висловлюю свою думку: «Я вважаю..»;
- 2) пояснюю причину такої точки зору: «Тому що...»;
- 3) наводимо приклад на підтвердження своєї думки: «Наприклад..»;
- 4) формуємо висновки: «Отже..».

Приклади питань для розгляду: «Чи потрібно допомагати птахам взимку?», «Навіщо я вчуся?», «Чи потрібно спалювати опале листя?»

Наприклад: «Чи потрібно допомагати птахам взимку?»

Я вважаю, що потрібно допомагати птахам, особливо взимку. Тому що їм складно знаходити собі їжу. Наприклад, я будую годівнички зі своїм дідусем та насипаю туди просо та інші крупи. Отже, птахи маленькі беззахисні тваринки, яким слід допомагати.

Вправа 2 «Кубування»

Учні класу об'єднані в трійки. Цей підхід передбачає використання кубика із написанням на кожній грані вказівки.

Можливі такі вказівки:

1. Описати.
2. Порівняти.
3. Асоціації.
4. Аналіз.
5. Застосування.
6. Аргументи «за» або «проти». Розібрати слово «годівничка».

1. Коричнева, трикутна, невелика.

2. Схожа на будинок.
3. Змушує думати про тварин.
4. Зроблено людиною за допомогою дерева, цвяхів, молотка.
5. Для годування птахів та тварин.
6. Затишок і їжа для птахів.

Завдання для заключного етапу

Вправа 1 «Письмо в малюнках»

Учні класу об'єднані в малі групи. Одному з них дають прослухати текст, а потім він за допомогою малюнків намагається передати те, про що був прослуханий текст. Завдання інших учнів – зрозуміти, про що йшлося у тексті та разом скласти зв'язну розповідь.

Вправа 2 «Дискусія»

Учні класу об'єднані в малі групи. Учитель підбирає проблемні питання, на які учні класу повинні знайти відповідь через дискусійний процес.

Хід дискусії:

2. Оголошується проблемне питання дискусії. *Чи треба спалювати опале листя?*
3. У групі одна пара обирає позицію «ЗА», інша – «ПРОТИ».
4. Кожна пара обговорює свою позицію, добирає аргументи на її підтримку.
5. Через деякий час утворюються нові пари, які складаються з учасників, що займали одну і ту ж саму позицію, але з інших груп.
6. Учасники в нових парах порівнюють свої аргументи, додають за необхідності нові.
7. Учасники повертаються до своїх початкових пар, маючи «удосконалений список» аргументів.

8. Кожний учасник дискусії викладає власну позицію, скориговану під час дискусії.